

Zereading the Book "*National System of Political Economy*" and Its Implications for the Industrialization of Iran

Hamidreza Fartukzadeh*

Ruhollah Jafari**

Abstract

Friedrich List formulated the role of the state in economic and industrial development with concepts such as productive power, nation, population, and protection by bringing up the national political economy. Emphasizing the protection of selected emerging industries, he pointed out the necessity of industrial competitiveness in foreign trade for the backward countries. According to him, neglecting production power stabilizes the role of a country in foreign trade as an exporter of raw materials and an importer of manufactured goods. The purpose of rereading List's National System of Political Economy is to reflect on the role of the state in the process of industrialization and to understand the dilemma of industrialization in Iran. From List's point of view, Iran's industrial challenges are not only caused by the neglect of the geopolitical and socioeconomic aspects of industrialization and production but also by the neglect of the inadequacies and misrepresentations of the basic concepts of industrialization, including protection. In the final section of the article, the implications that re-reading List's book can have for the re-reading of Iran's geo-economic advantages are mentioned.

Keywords: Competitiveness, Industrialization, Productive Power, Protection, Trade.

* Professor, Department of Management, Faculty of Management and Industrial Engineering, Malek Ashtar University of Technology, Tehran, Iran, hr.fartokzadeh@gmail.com

** PhD in Political Science, Faculty of Law and Political Science, Allame Tabatabai University, Tehran, Iran (Corresponding Author), ru.jafari1400@gmail.com

Date received: 14/08/2024, Date of acceptance: 12/11/2024



Extended Abstract

The present article deals with rereading the economic-political thoughts of Friedrich List, one of the most important German economists of the 19th century. It reviews the book "National System of Political Economy," which is an outstanding work by List. Rereading List's ideas for the present Iran is as necessary and important as the idea of political economy for Germany in the 19th century. The necessity that led Friedrich List to the plan of political economy is the same necessity for the present Iran. Despite the important position of List's thoughts in the industrialization of East Asian countries, including South Korea and China, his footprint in the scientific and academic circles and policymaking of West Asia, especially Iran, is faint. With the right understanding of its importance, Nasser Motamedi has translated the works of List. The main question of the article is, what is Friedrich List's plan for economic and industrial development? To understand Iran's present industry, what measure does this plan offer? For a general understanding of List's thoughts, it is helpful to compare his thoughts with Smith's. Among the most important axes of List's thought compared to Smith, we can point out productive power against exchange value, population against individuality, and nationality against the human race. List seeks the well-being of a nation in its productive political economy and national political economy that considers the nation-state as an independent political unit. Some critics of List consider his views to justify and strengthen mercantilism. Mercantilism is a method designed to maximize exports and minimize imports in an economy, and to achieve this goal, the state increases tariffs (exported goods and services) in commodity trade. Mercantilism expands government regulations to improve national competitiveness internationally. Although List is often characterized as a mercantilist, in many ways this title stems from a misunderstanding of his ideas. List did not want to return to the mercantilism that Adam Smith had attacked in *The Wealth of Nations*. List tried to "politicize" Smith's political economy, which in his view, was purely economic and ignored the objective political realities of the real world. The purpose of rereading List's *National System of Political Economy* is to examine the state of Iran's industry according to his intellectual apparatus. When we look at the industry from the point of view of List, at first glance, Iran's production and industry are the perfect manifestation of his idea. Various themes and concepts that have been pursued in the country's industrial strategies over the past few decades, that production and industrialization have been at the center of these policies. But the question is, why is the country's industry not competitive? That in response, based on the thoughts of List, three axes can be highlighted:

101 Abstract

- neglecting the fundamental changes in the production model
- neglecting the geopolitical strains of production
- neglecting the conditional protection

The latter case has led to confusion in the understanding of industrialization and inadequate understanding of protection. List is best known for his idea of supporting the infant industry. He proposed the policy of supporting infant industries for Germany as a way to strengthen the nation's productive power - which was lagging behind Britain in its development stages. Thus, temporary protection of infant industries is one of List's policy proposals in the national political economy. However, despite the complexity and conceptual evolutions, this concept has been taken for granted in our country's industrialization process and has not been seriously considered by policymakers. Consequently, instead of strengthening the production power, it has weakened the capabilities and, capacities and national opportunities. The industrial policy in our country is not designed in the light of geo-economic and geo-political considerations and the world is viewed neutrally. Since the protection policies were unconditional (insufficient and unintelligent), despite the great protection of the production, not only the country's industry has not deepened, but it has also led to deindustrialization. In general, in List's narrative, the obviousness of the global political economy order that Smith represents is questioned. And this is done by discovering the nation as an intermediary between the individual economy and the global economy. The plot of the narrative of list is national political economy. In List's debate with Smith, what is significant for our country is the entanglement between industry (production) and trade in economic and industrial development. This means that the quality of the industry shapes the quality of the business and the quality of the business plays a role in the deepening of the industry. Since the measure of the list in economic and industrial development is "import of raw materials and export of manufactured industrial goods", the country's industrial dilemma has been the divergence between industry and commerce. Therefore, the systematic and convergent attention to these two makes business strategic and gives depth to the industry.

Bibliography

- List, Friedrich (1370), *The National System of Political Economy*, translated by Nasser Motamedi, Tehran: Publishing Company.[in Persian]
- Friedrich List (1380), *Outlines of the American System of Political Economy, The Secret of America's Progress and Success, Twelve Letters of Friedrich List to J. Ingersoll, President of the Association*

- of Philadelphia Industrialists, translated by Nasser Motamedi, Tehran, publishing company. [in Persian]
- Breslin, Shaun.(2011), "The 'China model' and the global crisis: from Friedrich List to a Chinese mode of governance?." *International Affairs* 87, no. 6 :1323-1343
- Cardoso, José Luís(2019), "Friedrich List and national political economy: Ideas for economic development" in *The Economic Thought of Friedrich List*, edited by Harald Hagemann, Stephan Seiter and Eugen Wendler, Routledge
- Csurgai, Gyula. (2018), "The increasing importance of geoeconomics in power rivalries in the twenty-first century." *Geopolitics* 23, no. 1: 38-46.
- Fartokzadeh, Hamid Reza, Mohammad reza Darrehshiri (2024) «Improving the capability of industrial governance by typology of Iran's industries in the framework of the Ilaf initiative», *Journal of Improvement Management*, Volume 18, Issue 2, Serial Number 64, Pages 132-160
- Hagemann, Harald, Stephan Seiter and Eugen Wendler (2019), *Economic Thought of Friedrich List*, Routledge
- Junjie Mei, (2019), Friedrich List in China's quest for development, in *The Economic Thought of Friedrich List*, edited by Harald Hagemann, Stephan Seiter and Eugen Wendler, Routledge.
- Seiter, Stephan (2019), "Growth and integration: Why we should re-read Friedrich List" in *The Economic Thought of Friedrich List*, edited by Harald Hagemann, Stephan Seiter and Eugen Wendler, Routledge.
- Senghaas, Dieter (2019), "Friedrich List: Looking back to the future" in *The Economic Thought of Friedrich List*, edited by Harald Hagemann, Stephan Seiter and Eugen Wendler, Routledge.
- Daastøl, Arno Mong (2013), "A Review of Contributions of Friedrich List Commemorating his 225-Year Anniversary." 169-174

بازخوانی کتاب «نظام ملی اقتصاد سیاسی» و دلالت‌های آن برای صنعتی‌سازی ایران

حمیدرضا فرتوک‌زاده*

روح‌الله جعفری**

چکیده

فردریش لیست با طرح اقتصاد سیاسی ملی، نقش دولت در توسعه اقتصادی و صنعتی را با مفاهیمی چون بنیه تولیدی، ملت، جمعیت و حمایت صورت‌بندی نمود. وی با تأکید بر حمایت از صنایع نوپای منتخب، ضرورت رقابت‌پذیری صنعتی را در تجارت خارجی برای کشورهای جامانده گوشزد نمود. به زعم وی، غفلت از بنیه تولیدی، نقش یک کشور در تجارت خارجی به‌عنوان صادرکننده مواد خام و واردکننده کالاهای ساخته‌شده تثبیت می‌کند. هدف از بازخوانی کتاب نظام ملی اقتصاد سیاسی لیست این است که نقش دولت در فرایند صنعتی‌سازی را مورد تأمل قرار داده و به‌تبع آن معمای صنعتی‌سازی در ایران را فهم نماید. با توجه به این، معمای صنعت ایران از چشم‌انداز لیست، نه تنها ناشی از غفلت از سویه‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی صنعتی‌سازی و تولید بوده بلکه از نابسندگی‌ها و کژتابی‌های مفاهیم پایه صنعتی‌سازی از جمله حمایت ناشی شده است. در بخش پایانی مقاله، دلالت‌هایی که بازخوانی کتاب لیست می‌تواند برای بازآفرینی مزیت‌های ژئواکونومیک ایران داشته باشد، ذکر شده است.

کلیدواژه‌ها: صنعتی‌سازی، حمایت، رقابت‌پذیری، بنیه تولیدی، تجارت.

* استاد گروه مدیریت، دانشکده مدیریت و مهندسی صنایع، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران،
hr.fartokzadeh@gmail.com

** دکتری علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،
ru.jafari1400@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۲۲



۱. مقدمه

گفتگویی معاصر و زنده بین اقتصاددانان کشور ما در جریان است که راه توسعه کشور چگونه باید طی شود؛ آیا اقتصاد یک کشور باید در راه طبیعی که سرمایه تشخیص می‌دهد حرکت کند و یا تصمیمی سیاسی، راهبر اقتصاد است؟ آیا ثروت یک کشور نسبتی با قدرت ملی آن دارد؟ دولت چه نقشی در توسعه صنعتی دارد و حدود آن کجاست؟ طرف‌ها و نیروهایی که حول این گفتگو حاضرند تلاش دارند تا در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه الگوی خود را غالب سازند. وقتی به محدوده‌های بحث این نیروها دقت می‌نماییم، شباهت زیادی با گفتگوهای بین اقتصاددانان در قرن ۱۹ ملاحظه می‌نماییم که شاید برای ما بسیار مهم باشد، گفتگویی که بسیار کم مورد توجه قرار گرفته و اساساً از سوی اقتصاددانان کشور ما نادیده گرفته شده است. یک طرف این گفتگو، آدام اسمیت و همفکرانش است که شاهکار «ثروت ملل» نماینده آن است و طرف دیگر گفتگو فردریش لیست است که صرفاً نظریه پرداز نبود و خود در راه آنچه می‌گفت تلاش زیادی کرد. در نظر او اقتصاد، سیاسی است.

با وجود جایگاه مهم تفکرات لیست در صنعتی سازی کشورهای شرق آسیا از جمله کره جنوبی و چین، ردپای وی در محافل علمی و دانشگاهی و سیاست‌گذاری غرب آسیا به ویژه ایران کم‌رنگ است. البته ناصر معتمدی با درک درستی از این مهم، به ترجمه آثار لیست از جمله، نظام ملی اقتصاد سیاسی و خطوط کلی نظام آمریکایی اقتصاد سیاسی: راز پیشرفت و موفقیت آمریکا، همت گماشته است. تمایز این اثر نه تنها به جهت طرح نظری لیست درباره صنعت و تولید بلکه به خاطر ترجمه زنده اثر است. حضور معتمدی در ترجمه بسیار برجسته است؛ وی از باورمندان اندیشه لیست در نسبت با توسعه ایران است از این جهت، مشی وی در ترجمه، تنها برگردان حرفه‌ای متن نبوده بلکه مترجم همراه مؤلف سفر می‌کند و پیام وی را ابلاغ می‌کند. معتمدی مباحث مرتبط با وضع ایران را در جای‌جای متن برجسته نموده و یا از طریق زیرنویس، درستی بحث لیست را گوشزد می‌نماید.

نوشتار حاضر به بازخوانی اندیشه‌های اقتصادی - سیاسی فردریش لیست (Friedrich List) از مهم‌ترین اقتصاددانان آلمان قرن نوزدهم می‌پردازد. کتاب «نظام ملی اقتصاد سیاسی» اثر برجسته این نویسنده است که در این نوشتار مورد بررسی قرار می‌گیرد. بازخوانی اندیشه‌های لیست برای ایران امروز به همان اندازه ضروری و مهم است که طرح اندیشه اقتصاد سیاسی برای آلمان قرن نوزدهم. ضرورتی که فردریش لیست را به طرح اقتصاد سیاسی سوق داد همان

بازخوانی کتاب «نظام ملی اقتصاد ... (حمیدرضا فرتوک‌زاده و روح‌الله جعفری) ۱۰۵

ضرورت برای امروز ایران هم ساری و جاری است. علاوه بر این، رجوع به لیست از این منظر حائز اهمیت است که وی یکی از اندیشمندان کلاسیک اقتصاد سیاسی است.

آنگاه فیلسوفان، دانشمندان، هنرمندان و نویسندگان، بخشی از قانون کلاسیک می‌شوند که دیدگاه‌ها و مسائلی که در دوره خود بیان می‌کنند، برای کسانی که دهه‌ها و یا قرن‌ها بعد، به دنبال درک دنیای موجودشان هستند، منبع باثباتی باشد. از این منظر، وی اولین کسی بود که به‌وضوح مشکل ناهمسانی در فرآیند صنعتی شدن و توسعه بین اقتصادهای پیشتاز و اقتصادهای پیرو را شناسایی نمود (Senghaas, 2019: 23).

اندیشه‌های لیست نه تنها بحث‌های نظری و سیاسی قرن نوزدهم را غنی نمود، بلکه بینش‌هایی را در مورد عوامل تعیین‌کننده رشد اقتصاد بازار یکپارچه‌تر بین‌المللی ارائه داد که حتی امروزه نیز می‌توان از مباحث وی در خصوص مزایا و معایب تجارت آزاد بهره گرفت؛ به ویژه در مورد اینکه چرا برخی از کشورها با جهانی‌سازی مخالف هستند و حمایت‌گرایی را برای توسعه رقابت‌پذیری خود ترجیح می‌دهند (Seiter, 2019: 43).

ایده‌های لیست در باب توسعه اقتصادی و سیاست تجاری (از جمله فرآیندهای جبران جاماندگی صنعتی و سیاست‌های تجاری حمایت‌گرایانه) الهام گرفته از اقتصاددانانی چون همیلتون از ایالات متحده و دانیل ریموند از انگلستان است. ایده نیروهای مولد و تعرفه‌های حمایتی لیست در بین سال‌های ۱۸۲۶ و ۱۸۳۰ با مشارکت فعال در مباحث مربوط به رشد جبران جاماندگی شکوفا شد. «گزارشی در باره تولیدات» که همیلتون در سال ۱۷۹۱ منتشر نمود، احتمالاً جدی‌ترین تأثیر را بر لیست داشته است. با تکوین نظریه لیست در باب «اقتصاد ملی» که رقابت‌پذیری یک کشور را در توسعه منابع تولیدی آن می‌دانست تا ارزش مبادله‌ای، وی را از منتقدان جدی اقتصاد آزاد و جهان‌وطنی آدام اسمیت قرار داد. در این چشم‌انداز، لیست با دکترین تجارت آزاد جهانی مخالفت می‌ورزید و درعین حال از «صنایع نوزاد» برای هم‌پایگی در صنعتی‌سازی حمایت می‌نمود، او با تأکید بر ضرورت نگاه ملی به کشورهای جامانده در فرآیند صنعتی شدن، توصیه می‌کرد که به‌جای پیروی از سیاست‌ها یا دستورات کشورهای پیشرو، سیاست‌های متناسب با مرحله خاص توسعه خود را اتخاذ نمایند (Junjie, 2019: 213). در واقع، لیست درکی که از موقعیت مختص هر کشور در نظام بین‌الملل داشت، شیوه متمایز توسعه اقتصادی آن کشور را پیشنهاد می‌نمود. او مفروضات و پیش‌فرض‌های اقتصادی دوران خود را مورد پرسش قرار داد؛ نابسندگی‌ها و سوگیری‌های مکتب اقتصاد بازار آزاد را آشکار نمود؛ و امکان ترسیم مختصات توسعه بومی را فراهم نمود.

وقتی اندیشه‌های لیست را در پیش رو قرار می‌دهیم و به صنعت ایران از زاویه دید لیست می‌نگریم در نگاه اول، سیاست‌های تولید و صنعت ایران تبلور کامل ایده لیست است. علی‌رغم اینکه مضامین و مفاهیم مختلفی از جمله حمایت از تولید در طی چند دهه گذشته در کانون سیاست‌های صنعتی کشور قرار داشته است؛ اما صنعت کشور عمق لازم را پیدا نکرده و رقابت‌پذیر نشده است. حال، پرسش اصلی نوشتار این است که فردریش لیست توسعه اقتصادی و صنعتی را چگونه صورت‌بندی می‌کند؟ و این صورت‌بندی چه سنجه‌ای را برای فهم صنعتی‌سازی ایران امروز به دست می‌دهد؟

این نوشتار ابتدا طرح نظری لیست را ترسیم می‌نماید، سپس به ارزیابی دیدگاه لیست در باره اقتصاد سیاسی می‌پردازد و در پایان، صنعتی‌سازی ایران را از چشم انداز لیست مورد بررسی قرار می‌دهد.

۲. بازخوانی مناظره لیست با اسمیت

برای بازخوانی آثار لیست، بازسازی مناظره وی با اسمیت بسیار راهگشاست. مناظره لیست با اسمیت با طرح مفهوم اقتصاد سیاسی ملی در برابر اقتصاد سیاسی جهان‌شمول آغاز می‌شود. به نظر لیست

فرانسوا کنه - کسی که نظریه تجارت آزاد جهانی از آن اوست - اول‌بار بررسی‌های خود را گسترش بیشتری داد و نسل بشر را به‌طور کلی بدون توجه به مفهوم ملت مطالعه نمود. کنه بدون تردید از اقتصاد بین‌المللی سخن می‌گوید، یعنی از علمی که به‌روزی نسل بشر را به ما می‌آموزد؛ و این در مقابل اقتصاد سیاسی یا آن علمی که خود را به منافع ملی خاص یک کشور در کسب به‌روزی، تمدن و قدرت از طریق کشاورزی، صنعت و بازرگانی محدود می‌نماید، قرار دارد (لیست، ۱۳۷۰: ۱۶۱).

آدام اسمیت دکتربین خود را با همان دید گسترده جهانی پی می‌گیرد. اسمیت مانند کنه، به اقتصاد سیاسی واقعی، یعنی آن سیاستی که هر یک از کشورها جهت پیشرفت وضع اقتصادی خود ملزم به رعایتش هستند، توجهی نداشت. اگرچه این‌جا و آنجا از جنگ صحبتی به میان می‌آورد اما در نزد او جنگ موضوع حاشیه‌ای بود؛ اساس استدلالش بر استمرار صلح در جهان قرار دارد و بر این نظر است که به‌روزی افراد، به‌طور کلی به به‌روزی تمامی نسل بشر وابسته است. این در حالی است که جامعه بشری در حال حاضر به ملت‌هایی تقسیم‌شده‌اند که هر یک

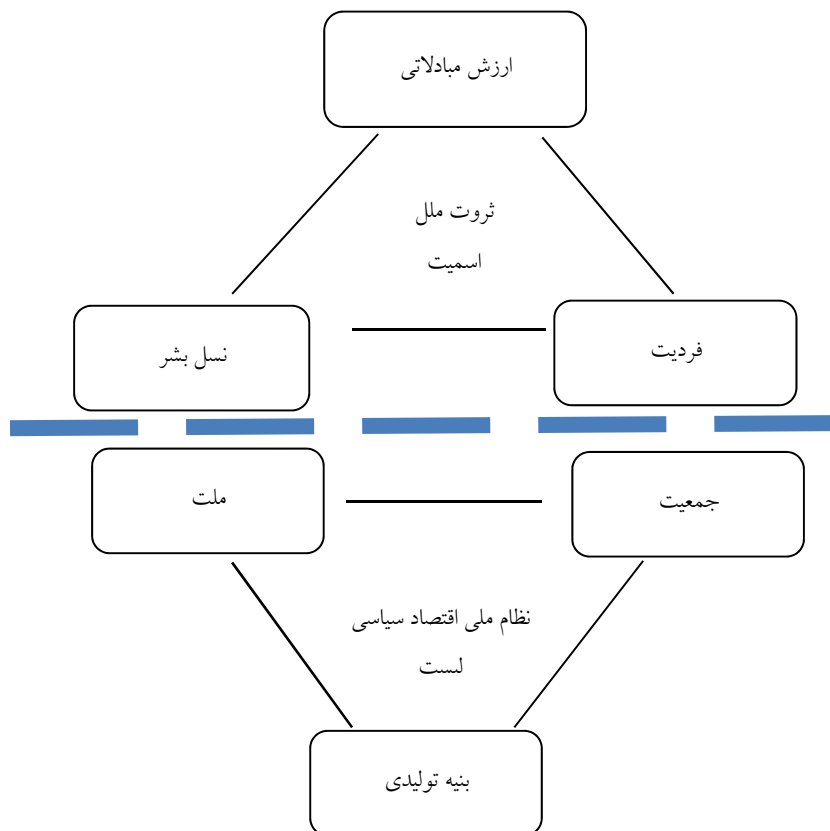
بازخوانی کتاب «نظام ملی اقتصاد ... (حمیدرضا فرتوک‌زاده و روح‌الله جعفری) ۱۰۷

از آن‌ها نماینده نیروها و منافع خاص هستند و در برابر جوامعی آزاد از همان نوع قرار دارند (همان: ۱۶۲-۱۶۳)

لیست نظریه اقتصاد سیاسی و بنیه تولیدی را در نقد نظریه آدام اسمیت طرح نمود. به‌زعم وی آنچه در تفکر اسمیت «نظریه ارزش» یا «ارزش مبادلاتی» خوانده می‌شود تعریف اقتصاد را تحت‌الشعاع قرار داده است. درحالی‌که اقتصاد به‌مثابه ارزش مبادلاتی «علمی نیست که نحوه برپایی و ایجاد بنیه تولیدی و نیز چگونگی نابودی و سرکوب آن را به ما می‌آموزد». طرح آدام اسمیت از اقتصاد را دیگران علم ارزش‌ها و علم مبادلات نام گذاشته‌اند (همان: ۱۷۹). از نظر لیست،

نظام پیشنهادی مکتب رایج، سه نقص عمده دارد: اول، جهان‌شمولی نامحدود که نه اصول ملی را به رسمیت می‌شناسد و نه به علائق آن دل‌بستگی دارد. دوم، مادی‌گرایی صرف که در همه‌جا تنها ارزش مبادلاتی را در نظر می‌گیرد و به علایق معنوی، سیاسی و یا منافع حال و آینده و بنیه تولیدی یک ملت توجهی ندارد و سوم، اصرار به پراکندگی و فردگرایی که ماهیت و خصوصیات کار اجتماعی و اثرات تشکیل نیروها و نتایج عالی بعدی آن را نادیده گرفته و صنایع خصوصی را آن چیزی تصور می‌کند که تنها در شرایط مبادلات آزاد میان افراد جامعه بشری به وجود می‌آید؛ جامعه‌ای که به‌صورت کشورهای متفاوت تقسیم‌شده است (همان ۲۱۹)

با توجه به نقد لیست به مکتب اقتصادی رایج، می‌توان ابعاد طرح نظری فردریش لیست و آدام اسمیت را به‌صورت زیر ترسیم نمود.



مدل مقایسه ای مکتب اقتصادی رایج آدام اسمیت و نظام ملی اقتصاد سیاسی فردریش لیست

۱.۲ بنیه تولیدی در برابر ارزش مبادلاتی

اگرچه اسمیت قدرت تولید ثروت را به مراتب از خود ثروت پراهمیت تر می‌داند و به زعم وی

کار، منبعی است که هر ملت، ثروت خود را از آن کسب می‌کند؛ و افزایش ثروت او، به بنیه تولیدی کارگر یعنی میزان مهارت، چابکی و نحوه‌ای که یک ملت آن را به یک فعالیت و یا فعالیت دیگر اختصاص می‌دهد، وابسته است (همان: ۱۷۶-۱۷۵)

اما این ایده را در اثر خود پیگیری نمی‌کند. از این رو لیست متذکر می‌شود که

اسمیت به‌طور کلی چنان شناخت ناچیزی از این نیروها داشت که برای تلاش فکری آن‌هایی که در جهت حفظ نظم و قانون، تعلیم و تربیت و مذهب انسان‌ساز و گسترش

بازخوانی کتاب «نظام ملی اقتصاد ... (حمیدرضا فرتوک‌زاده و روح‌الله جعفری) ۱۰۹

علوم و فنون اقدام می‌نماید کوچک‌ترین اعتباری قائل نبود تحقیقات او به فعالیت‌هایی محدود می‌شود که ارزش مادی به وجود می‌آورد (همان: ۱۷۹-۱۷۸).

درواقع، از نظر لیست نیروهای تولید طیف گسترده‌تری را شامل می‌شود و سرمایه‌گذاری بر روی نیروهای تولید بالقوه را سازوکار بازتولید توان تولیدی می‌داند. از نظر وی

تمامی اعتبارات صرف شده برای تعلیم و تربیت جوانان، توسعه عدالت، دفاع از خاک کشور و غیره، به نوعی تخصیص ارزش مبادلاتی برای ایجاد بنیه تولیدی آینده است. بزرگ‌ترین سهم درآمد یک ملت برای تعلیم و تربیت نسل آینده به مصرف می‌رسد، همان چیزی است که بنیه تولیدی نسل‌های بعدی را تقویت و تأمین می‌نماید (همان: ۱۸۰).

مسلم است که پرورش دهندگان خوک و تهیه‌کنندگان قرص در داروخانه‌ها مولد هستند، ولی معلمین و استادان، نقاشان، آهنگ‌سازان، فیزیکدانان، قضات و مدیران نیز مولدند آن‌هم در درجه‌ای بالاتر. گروه اول تولیدکنندگان ارزش مبادلاتی هستند درحالی‌که گروه دوم ایجادکننده بنیه تولیدند (همان: ۱۸۶).

از نظر لیست، مکتب متداول (اقتصاد آزاد)، همچنان که طبیعت بنیه تولیدی را مورد توجه لازم قرار نمی‌دهد و شرایط کشورها را به‌طور مجموع نادیده می‌گیرد، به اهمیت توسعه هماهنگ کشاورزی، صنعت، بازرگانی، قدرت سیاسی و ثروت داخلی نیز بی‌توجه بوده، مخصوصاً به اهمیت بنیه تولیدی صنعتی و رشد و توسعه قسمت‌های مختلف آن بی‌اعتناست (همان: ۱۸۴). به‌زعم وی، پول، اوزان و اندازه‌ها، پیدایش تقویم، ساعت، پلیس، معمول شدن سند مالکیت، وسایل حمل‌ونقل بهتر، همه منابع غنی بنیه تولیدی هستند. کشورها با توجه به قدرت بالقوه منابع طبیعی پیرامون خود، وسعت و موقعیت جغرافیایی و جمعیت و قدرت سیاسی‌شان، توانسته‌اند هرچه کامل‌تر و هماهنگ‌تر منابع ثروت را در داخل مرزهای خود مورد استفاده قرار داده، روحیات، تفکرات، بازرگانی و سیاست خود را در میان ملل عقب‌مانده‌تر ترویج کنند و به‌خصوص بدین ترتیب در سیاست جهانی دخالت نمایند (لیست، ۱۳۷۰: ۱۸۲-۱۸۱).

نظریه نیروهای مولد لیست عمدتاً معطوف به توسعه صنعتی است که در آن تولید به‌شدت با پیشرفت فنی، بهبود زیرساخت‌ها، قابلیت‌ها و غیره مرتبط است. تولید ثروت نتیجه تعامل بین نیروهای مولد ذهنی و سرمایه طبیعی و مادی است. درحالی‌که در اقتصاد رشد کلاسیک، سرمایه فیزیکی یا زمین در اقتصاد مبتنی بر کشاورزی، نقش عمده‌ای ایفا می‌کرد و در اقتصاد مدرن به‌طور فزاینده‌ای بر اهمیت سرمایه انسانی تأکید می‌شود (Hagemann et.al, 2019:6).

مهم‌ترین نقد لیست به مکتب رایج اقتصادی، در بحث ارزش مبادلاتی است که در آن به معنای واقعی کلمه «نفع شخصی» بر «ارزش یا منافع ملی» رجحان دارد. وقتی برای یک بازرگان و یا شرکتی، نفع سرلوحه اقدامش باشد، ممکن است شرایط و لوازم صنعتی‌سازی و توسعه اقتصاد ملی نادیده گرفته شود. با علم به اینکه کنش اقتصادی باید معطوف به منفعت باشد، اما در مواقعی کسب منفعت یک بازرگان یا شرکت در تعارض با منافع ملی قرار می‌گیرد. برای مثال ممکن است شرایطی در تجارت خارجی حاکم شود که نفع بازرگان در فروش مواد خام و واردات کالای ساخته‌شده خارجی باشد. این وضع می‌تواند به تثبیت موقعیت حاشیه‌ای یک کشور در مقایسه با کشورهای پیشرفته‌تر بینجامد. در اینجا لیست بنیه تولیدی را معیار منافع ملی می‌بیند و ضرورتاً باید بازرگان به نفع بنیه تولیدی عمل نماید. به این معنا که ارزش مبادلاتی یا سرمایه نمی‌تواند به‌عنوان معیار به‌روزی یک کشور قرار بگیرد.

تأکید لیست بر تولید به معنای کم‌اهمیت تلقی کردن تجارت نیست بلکه اهمیت تجارت را در نسبت با وضعیت تولید مورد توجه قرار می‌دهد.

تجارت خارجی یک کشور نیابستی از دید یک بازرگان و فقط بر اساس نظریه ارزش‌ها (فقط از نظر سود و منافع لحظه‌ای) مورد ارزشیابی قرار گیرد. یک ملت ناچار است، همیشه شرایط و جهات مختلف زندگی، به‌روزی، قدرت سیاسی و اقتصادی آتیه خود را در نظر بگیرد (لیست، ۱۳۷۰: ۱۸۸-۱۸۶).

تفاوت بنیادین ارزش مبادله‌ای با بنیه تولیدی در این است که تجارت خارجی یک کشور ممکن است از سوی چند بازرگان یا شرکت عملیاتی شود اما تولید نه تنها وجوه اقتصادی دارد بلکه از وجوه سیاسی و اجتماعی برخوردار است. در فرایند تولید نیروهای مولد و به یک معنا کل جامعه درگیر است. از این منظر، لیست «قدرت صنعتی هماهنگ و همه‌جانبه را پایه اساسی هرگونه پیشرفت در تمدن، رفاه مادی و قدرت سیاسی یک کشور» می‌داند؛ و درعین حال تأکید دارد که «در وضع امروزی جهان، یک قدرت صنعتی جدید ممکن نیست در شرایط رقابت آزاد بازرگانی با کشوری که سال‌هاست نیرویش را تقویت نموده و بازارش مورد حمایت بوده، به وجود آید» (همان: ۱۸۸-۱۸۶). در حقیقت لیست از نابرابری موقعیت‌ها در تجارت جهانی آگاه است. اینکه دولت‌ها در موقعیت‌های نابرابر بخواهند تجارت آزاد را دنبال کنند به تثبیت نابرابری می‌انجامد. اگرچه منطق تجارت آزاد بر تأمین کالای ارزان و باکیفیت عقلانی به نظر می‌رسد اما برای اینکه کشوری از چرخه صادرات مواد خام و نیمه‌خام و واردات کالاهای ساخته‌شده خارج شود باید دولت وارد میدان شود و شرایطی را برای جبران جاماندگی صنعت

بازخوانی کتاب «نظام ملی اقتصاد ... (حمیدرضا فرتوک‌زاده و روح‌الله جعفری) ۱۱۱

مهیا سازد تا صنعت کشور رقابت‌پذیر شود؛ بنابراین لیست مسیر توسعه صنعتی را توجه به خلق ارزش و تولید بنیه تولیدی در مقابل کسب منفعت و ارزش مبادلاتی قرار می‌دهد.

۲.۲ جمعیت در برابر فردیت

از نظر لیست، تولید و بنیه تولیدی یک جامعه به انسجام نیروهای تولید بستگی دارد؛ جایی که نیروهای صنعتی و کشاورزی به‌طور هماهنگ فعالیت می‌کنند و از فرایند تولید پشتیبانی می‌نمایند. از این‌رو، «بهر روزی یک ملت برخلاف این مکتب اقتصادی رایج به ثروت جمع‌آوری شده یعنی ارزش مبادلاتی آن وابسته نیست بلکه بیشتر متکی بر این است که تا چه اندازه بنیه تولیدی خود را گسترش داده است» (همان: ۱۸۸-۱۸۶). از سوی دیگر، انسجام و همبستگی اجتماعی نیز به‌واسطه تولید تقویت می‌شود. از نظر وی، می‌توان با تجارت سرمایه یک کشور را افزایش داد اما نمی‌توان همبستگی جمعی ایجاد نمود؛ چراکه برای تولید یک محصول با کیفیت و رقابت‌پذیر باید همکاری فزاینده‌ای بین نیروهای تولید شکل بگیرد. بدون همکاری نیروهای مولد نمی‌توان محصول رقابت‌پذیری را تولید نمود.

به‌زعم لیست، بنیه تولید ملی به صورتی هماهنگ در جاهایی توسعه یافته است که علائق افراد، تحت الشعاع علایق ملی و عمومی قرار گرفته و جاهایی که نسل بعد از نسل در جهت یک هدف والا تلاش نموده‌اند. تلاش مجرد افراد، بدون همکاری و تعاون افراد نسل حاضر و نسل‌های گذشته در جهت هدفی مشترک، به هیچ‌جا نمی‌رسد. قانون انسجام نیروها، نقش مفید خود را هم در تک‌تک کارخانه‌های تولیدی و هم با همان قدرت، در صنعت تمامی کشور نشان می‌دهد (همان: ۲۰۹)

از نظر اسمیت «آنچه در کار یک فامیل مال‌اندیش درست به نظر می‌رسد، ندرتاً در طرز کار یک کشور بزرگ، غلط به حساب می‌آید». هر فرد به دنبال رسیدن به علایق خود، خواهی‌نخواهی خواسته‌های اجتماع را جامه عمل می‌پوشاند. بدیهی است هر یک از افراد با شناختی که از محیط و شرایط کار خود دارد و با توجهی که به‌صرفه خود می‌نماید، از هر سیاستمدار و قانون‌گذاری بهتر می‌داند سرمایه خود را برای کسب حداکثر سود، کجا سرمایه‌گذاری نماید. اسمیت نتیجه می‌گیرد که

محدودیت‌های وضع‌شده بر بازرگانی در حمایت از صنایع داخلی یک کشور، چیزی جز حماقت نیست. هر ملت مانند هر فرد، بایستی کالاهای موردنیاز خود را جایی بخرد که

ارزان‌تر می‌فروشند، برای دستیابی به بالاترین سطح بهروزی ملی، ما بایستی همین قدر دنبال این شعار باشیم که کارها را به حال خود رها کنیم (همان: ۲۱۰).

در اینجا نسبت بین تولید و مردم یا بنیه تولیدی یک ملت مطرح می‌شود. همان‌طور که در بحث حمایت از صنایع نوزاد، به‌صورت غیرمستقیم مردم هزینه حمایت را می‌پردازند در مقابل نیز صنعت باید با کیفیت زندگی مردم و بهروزی جامعه گره بخورد.

از نظر لیست برهم‌کنش عقلانیت‌های فردی و منفعت‌های شخصی، لزوماً به عقلانیت و منفعت جمعی منتج نمی‌شود. اینکه بازار خیر جمعی را محقق می‌سازد، در عمل با چالش مواجه است. چراکه در سازوکار بازار بسیار محتمل است که فعال اقتصادی یا بازرگان در سرمایه‌گذاری‌هایی اساسی که ریسک‌های قابل‌توجه دارد و همچنین نیازمند سال‌ها مراقبت باشد، تن در ندهد. از این منظر، لیست را می‌توان به‌عنوان چشم‌انداز مفهوم «اقتصاد بازار اجتماعی» (social market economy) دید. به‌ویژه، انگیزه‌اش درباره «از ثروت به آزادی» به دیدگاه لودویگ ارهارد (Ludwig Erhard) در خصوص «شکوفایی برای همه» مرتبط است. از نظر لیست و ارهارد، مالکیت خصوصی پیش‌شرط استقلال و آزادی اقتصادی و سیاسی است، اما مالکیت خصوصی باید در راستای مسئولیت‌پذیری اجتماعی، مورد استفاده قرار گیرد (Hagemann, et al., 2019:4).

۳.۲ ملیت در برابر نسل بشر

مفهوم «ملت» نوآوری لیست در برابر «نسل بشر» اسمیت در بحث اقتصاد سیاسی است. لیست ارتباط افراد با همدیگر را نه به‌عنوان تولیدکننده و مصرف‌کننده، بلکه به‌عنوان شهروندان و اعضای ملت تصور می‌کرد که نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعه یک کشور دارند. از این‌رو، یکی از مؤلفه‌های تعیین‌کننده توسعه یک کشور را فرهنگ و هویت ملی آن کشور می‌دانست (Cardoso, 2019:54-55). از نظر لیست، استدلال‌های مربوط به مبادله که تا حدودی در اقتصاد فردی و بین‌الملل گرایانه درست به نظر می‌رسد، در اقتصاد سیاسی به‌کلی منحرف و غلط است. یک نفر از یک جامعه قادر نیست به‌تنهایی با اتکای به قدرت شخصی خود در مقابل قدرت و صنعت ملتی دیگر قد علم کند. همچنان که یک تاجر آمریکایی قادر نیست بدون حمایت و کمک نیروی دریایی آمریکا در مقابل تجاوز نیروی دریایی انگلستان مقاومت و از خود دفاع کند. این درست نیست که تصور کنیم که بنیه تولیدی یک ملت بستگی به سرمایه مادی آن ملت دارد. سهم عمده‌ای از قدرت یک جامعه، به شرایط هوشمندی و معرفت و نیز

بازخوانی کتاب «نظام ملی اقتصاد ... (حمیدرضا فرتوک‌زاده و روح‌الله جعفری) ۱۱۳

شرایط فرهنگی و اجتماعی یکایک افراد جامعه بستگی دارد که من آن را سرمایه فکری می‌نامم (همان: ۷۶-۷۵).

ملت، بنیه تولیدی خود را از نیروی فکری و جسمی افراد، از شرایط و نهادهای اجتماعی، سیاسی و شهری، از منابع طبیعی در اختیار خود و بالأخره از وسایلی که بر اثر تلاش‌های بدنی و فکری گذشته فراهم آمده است (سرمایه مادی، کشاورزی، صنعتی و بازرگانی) کسب می‌نماید (لیست، ۱۳۷۰: ۲۶۹). سرمایه انسانی نقش مهمی در توسعه اقتصادی دارد و آموزش شرط اساسی توسعه اقتصادی است که علم، مهارت و دانش را برای افزایش عملکرد اقتصادی بکار می‌گیرد. مؤسسات آموزشی در ایجاد ظرفیت‌ها و شایستگی‌ها از نقش ویژه‌ای برخوردار هستند (Cardoso, 2019: 54-55). برای مثال، در ایالات متحده امریکا که درجه‌ای از صنعت‌گری، از آموزش‌های علمی و حرفه‌ای، رقابت، تهور کاری، پشتکار، تبادل افکار، فقدان روحیه ضد صنعت‌گری، بازار مصرف و زندگی آرام و نسبتاً راحت و آزادی فراهم است، این کشور می‌تواند طی چند سال، صدها واحد تولیدی فعال به وجود آورد و از آن‌ها به صورت‌های گوناگون حفاظت نماید (لیست، ۱۳۸۰: ۷۷-۷۲).

به‌زعم لیست ما از مکتب رایج تنها چگونگی به هم آمیختن استعدادهای طبیعی، سرمایه و کار در جهت تولید محصولات ارزشمند قابل معامله و نحوه توزیع و مصرف آن در میان نسل انسان، می‌توانیم بیاموزیم. ولی در جهت به کار انداختن و مولد نمودن نیروهای طبیعی یک کشور خاص و بالا آوردنش از مراحل فقر و زبونی به مراحل قدرت و ثروت، به چه عواملی بایستی دست بیندازیم، چیزی دستگیرمان نمی‌شود؛ زیرا مکتب به‌کلی منکر «سیاست» و منکر شرایط خاص کشورها بوده و خود را تنها علاقه‌مند به بهروزی نسل بشر نشان می‌دهد (همان: ۲۱۶). توجه لیست به مقوله اقتصاد سیاسی ملی بدو با کشف مفهوم ملت در بین دیگر مکاتب مختلف اقتصادی به‌ویژه مکتب اقتصادی متداول یا اقتصاد لیبرال به دست آمد. وی با انتخاب سطح تحلیل ملی، موقعیت اقتصادی یک کشور را در نسبت با دیگر کشورها آشکار نمود و کیفیت دخالت و حضور دولت در اقتصاد را مشروط به مراتب تکوین و همچنین اقتضائات ملی قرار داد.

لیست معیار جهان‌شمولی مکتب رایج را با مفهوم ملت موردنقد قرار می‌دهد. به‌زعم وی، مکتب رایج به‌نوعی منافع و عقلانیت اقتصاد صنعتی انگلستان را به عنوان معیار جهان‌شمول ترویج می‌کند. کشوری که قابلیت صنعتی آن امکان می‌دهد تا در بازار جهانی به صادرات مواد ساخته‌شده صنعتی و واردات مواد خام یا نیمه‌خام اقدام نماید. در این منطق، اقتضائات ملی

کشورهای جامانده به سه شیوه حاشیه‌ای می‌شود: (۱) کشورهای پیشرو یک زمین‌بازی نابرابری را هموار می‌سازند که در آن صادرات کالاهای صنعتی با ارزش افزوده بالا و واردات مواد خام با ارزش افزوده پایین برای کشورهای صادرکننده طبیعی می‌نماید. (۲) با طرح مزیت نسبی در صادرات واردات، کشورها به تقسیم‌کاری تن می‌دهند که کشورهای صنعتی، صنعتی‌تر شده و کشورهای جامانده همچنان غیر صنعتی باقی می‌مانند و (۳) این مکتب عقلانیتی را ترویج می‌سازد که در آن مبادلات اقتصادی بین کشورهایی با موقعیت‌های نابرابر، منطقی، عاقلانه، سودمند و رضایت‌بخش برای بازرگان و مردم جلوه می‌نماید. این درحالی که است که هر سه شیوه در تحلیل نهایی باعث جاماندگی بیشتر این کشورها در توسعه صنعتی و اقتصادی می‌شود.

۳. ارزیابی کتاب

در بین آثار متعدد لیست در باب توسعه ملی، معروف‌ترین کتاب وی، «نظام ملی اقتصاد سیاسی» است که تقریباً پیام او را خلاصه می‌کند و مقدمه این کتاب به‌طور خاص این کار را انجام می‌دهد. لیست این کتاب را با مروری تاریخی بر ظهور و سقوط کشورهای بزرگ آغاز می‌کند، پس از آن، نظریه اقتصادی را مورد بحث قرار می‌دهد، سپس سیستم‌های اقتصادی را تا دوره خود طرح می‌نماید و در پایان، سیاست بین‌الملل که عمدتاً مربوط به روابط انگلستان با ایالات متحده آمریکا و قاره اروپا است را بررسی می‌نماید. روش لیست در وهله اول تجربی است و با مقایسه موارد تاریخی مانند موارد فرانسه، اسپانیا و انگلیس، تلاش دارد تا اصول توسعه اقتصادی درست را استخراج نماید.

لیست به‌روزی یک ملت را در اقتصاد سیاسی تولیدی آن جستجو می‌کند؛ اقتصاد سیاسی ملی که دولت -ملت را به‌عنوان یک واحد سیاسی مستقل در نظر می‌گیرد. دیدگاه اقتصاد سیاسی لیست از این منظر حائز اهمیت است که وحدت سیاسی را در اقتصاد سیاسی ملی دنبال می‌کند.

دیدگاه اقتصاد سیاسی ملی لیست، موافقان و مخالفان جدی هم در ساحت نظری و هم ساحت سیاسی ایجاد نموده است. علی‌رغم تأثیر قابل‌توجه اندیشه‌ها و نظریه‌های لیست در رقابت‌های ژئوپلیتیکی و تغییر موازنه قوای بین‌المللی، درس‌نامه‌های جریان اصلی اقتصاد انگلیسی-آمریکایی، این اقتصاددان آلمانی-آمریکایی را حذف کردند؛ چراکه لیست راز خانواده را فاش کرد. لیست جزئیات، دلایل و منطق آن را شرح داد. گنجی که باید مخفی می‌ماند،

بازخوانی کتاب «نظام ملی اقتصاد ... (حمیدرضا فرتوک‌زاده و روح‌الله جعفری) ۱۱۵

استراتژی جمع‌آوری ثروت و قدرت ملی بوده و هست. از این رو، لیست با این عنوان شناخته می‌شود: «... پیامبر جاه‌طلبی‌های همه کشورهای توسعه‌نیافته» (Daastøl, 2013: 169).

لیست زندگی خود را صرف کشف و توضیح این موضوع برای مردم آلمان و ایالات متحده کرد که چگونه می‌توانند با استفاده از روشی که خود انگلستان از آن استفاده کرده بود (و به خلاف آن تظاهر می‌کرد)، از برتری و سلطه انگلیس فرار کرده و به لحاظ اقتصادی و سیاسی بر آن غلبه نمایند.

به‌زعم لیست هدف اقتصاد سیاسی ارتقای فرهنگ یک ملت است. به‌بیان‌دیگر، هدف اقتصاد سیاسی شامل جنبه‌های غیرمادی یک اقتصاد است. تأکید او بر عوامل غیرمادی زیربنای توسعه اقتصادی یکی از «دیگر» دلایل «فراموش شدن» لیست است. این امر اقتصاددانانی را در ژاپن، روسیه، چین و هند - که از «ماتریالیسم غربی» مانند سنت‌های پس از آدام اسمیت و کارل مارکس ناراضی بودند - خرسند کرد. با این حال، جریان اصلی اقتصاد و مارکسیسم مسیر فلسفه ماتریالیستی را طی کردند و از این طریق قدرت‌های خلاق و مشارکتی روح انسان را نادیده گرفته و آن را بی‌اهمیت جلوه دادند. جریان اصلی اقتصاد تلاش کرد تا از فیزیک مکانیکی (گالیله-نیوتنی) قرن ۱۸ و ۱۹ تقلید کند. اعتقاد لیست به روح انسان با این الگو مطابقت نداشت؛ بنابراین دیدگاه‌های او را «غیرعلمی» و مبهم تلقی می‌نمودند؛ اما امروزه با منسوخ شدن مدل مکانیکی علوم، اقتصاد جریان اصلی در حال کشف مجدد قدرت ذهن (و مفاهیمی چون «نوآوری»، «دانش»، «یادگیری»، «ارتباطات»، «حکمرانی» و غیره) است.

یکی از نقاط برجسته در دیدگاه‌های لیست توجه به بنیه تولیدی نسل‌های آینده است. یعنی فرآیند کسب درآمد و انباشت ثروت در یک جامعه صرفاً یک رخداد مالی نیست بلکه مسیر دستیابی به درآمد و ثروت هم بسیار اهمیت دارد. آنچه را که امروزه تحت عنوان شاخص پیچیدگی اقتصاد مطرح شده و مبنای مقایسه اقتصاد کشورهای مختلف قرار می‌گیرد می‌توان ذیل همین مفهوم بنیادین در اندیشه‌های لیست به شمار آورد. گنج‌های بدون رنج اگرچه ثروت آنی یک جماعت را افزایش می‌دهد اما غالباً در درازمدت به ضد خود تبدیل می‌شوند و جامعه را از ثروت‌های صنعتی خود که شکوفایی استعداد انسان است محروم می‌کند.

برخی در نقد لیست، دیدگاه‌های وی را در راستای توجیه و تقویت مرکانتلیسم می‌دانند. مرکانتلیسم شیوه‌ای برای حداکثرسازی صادرات و حداقل کردن واردات در یک اقتصاد، طراحی شده است و برای رسیدن به این هدف، دولت تعرفه (کالا و خدمات صادراتی) در تجارت کالا افزایش می‌دهد. مرکانتلیسم قوانین دولتی‌ای را گسترش می‌دهد تا قدرت رقابت

ملی را در سطح بین‌المللی بهبود بخشید. اگرچه لیست اغلب به‌عنوان یک مرکانتیلیست شناخته می‌شود، اما از بسیاری جهات، این عنوان ناشی از درک نادرست از ایده‌های اوست. لیست نمی‌خواست به مرکانتیلیسمی که آدام اسمیت در «ثروت ملل» به آن حمله کرده بود بازگردد. در مقدمه «نظام ملی اقتصاد سیاسی» او به اتهاماتی مبنی بر تلاش برای احیای مرکانتیلیسم با این استدلال پاسخ داد که در تلاش است رویکرد جدیدی ایجاد کند که بخش‌های خوب مرکانتیلیسم را حفظ کند، اما ناکامی‌های آن را کنار بگذارد. لیست در اندیشیدن به تولید، از تأکید مرکانتیلیستی بر «سرمایه طبیعی» (زمین، دریا، رودخانه، منابع معدنی و غیره) فراتر رفت و «سرمایه مادی» (ماشین‌آلات، ابزار و غیره مورد استفاده در فرآیند تولید) و «سرمایه ذهنی» (مهارت‌ها، آموزش و سرمایه‌گذاری) و همچنین ابزارهای سنتی تر قدرت دولتی (ارتش‌ها، نیروی دریایی و غیره) را در نظر گرفت؛ بنابراین، لیست می‌خواست تعریف و درک تازه‌ای از اقتصاد سیاسی اسمیت ارائه دهد. از این جهت، تلاش داشت تا اقتصاد سیاسی مدنظر اسمیت - که از نظر او صرفاً اقتصادی بوده و واقعیت‌های سیاسی عینی جهان واقعی را نادیده گرفته بود - را «سیاسی» کند (Breslin, 2011: 20). اسمیت علیه مرکانتیلیست‌ها استدلال کرده بود که بازارهای بین‌المللی به‌طور خودکار راه خود را به تعادل خواهند یافت و نیازی به مداخله سیاسی نداشت. با وجود این، لیست استدلال کرد که تجارت آزاد زودرس، منجر به انحصار قوی‌ترین کشورها می‌شود. از این رو، برای ثبات و دفاع در برابر برتری خارجی، مداخله دولت لازم است، به‌عنوان مثال، حمایت موقت از بازارهای داخلی، در نتیجه کیفیت نیروی کار و رقابت‌پذیری صنعت افزایش می‌یابد. (Daastøl, 2013: 173). از نظر لیست، برتری انگلیسی‌ها به‌عنوان یک قدرت صنعتی، این کشور را در موقعیتی قرار داد که از مزیت نسبی خود به وسیله ترویج تجارت آزاد با مناطقی که به‌سادگی نمی‌توانستند رقابت کنند، استفاده کند؛ اما درجایی که بریتانیا از مزیت نسبی برخوردار نبود، ایدئولوژی تجارت آزاد را کنار گذاشت و برای دفاع از تولیدکنندگان داخلی به تعرفه‌های بالا متوسل شد. در نتیجه، دیگر کشورها قادر به رقابت با آن نبودند (Breslin, 2011: 22).

۴. صنعتی‌سازی ایران در چشم‌انداز اقتصاد سیاسی لیست

هدف از بازخوانی اثر نظام ملی اقتصاد سیاسی لیست، بررسی وضعیت صنعت ایران با توجه به طرح توسعه اقتصادی و صنعتی لیست است. علی‌رغم الهام‌بخشی اندیشه‌های لیست به

بازخوانی کتاب «نظام ملی اقتصاد ... (حمیدرضا فرتوک‌زاده و روح‌الله جعفری) ۱۱۷

سیاست‌های صنعتی کشور از جمله ضرورت حمایت از صنعت، محورهای زیر را می‌توان در باره ناکامی صنعت در کشور شناسایی نمود.

۱.۴ غفلت از تحولات بنیادین در الگوی تولید

در ظاهر امر این‌گونه به نظر می‌رسد که الگوی غالب توسعه صنعتی ایران بر مبنای اندیشه لیست بوده است. چراکه حمایت از صنعت داخلی از دهه ۱۳۴۰ تاکنون کم‌وبیش در دستور کار دولت‌ها قرار داشته است. به‌عنوان مثال، تولید تلویزیون، لوازم‌خانگی و خودرو در داخل از دهه ۱۳۴۰ به شیوه‌های گوناگون مورد حمایت بوده و موانع تعرفه‌ای و گاه غیرتعرفه‌ای بر سر راه واردات ایجاد شده است؛ بنابراین سیاست‌گذار ایرانی چه در دهه ۱۳۴۰ و چه در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به اهمیت حمایت از صنعت داخلی برای توسعه صنعتی کشور توجه داشته است؛ و برای آن هزینه‌های قابل توجهی پرداخت کرده است؛ اما بحث بر سر کارآمدی و اثربخشی این حمایت است. آنچه در ذهنیت سیاست‌گذار ایرانی در دهه ۱۳۴۰ و نیز در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی مغفول و غایب بوده، تحولات بنیادین در الگوهای تولیدی بوده که در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم به تدریج ایجاد شده است. این الگوهای تولیدی به شکل‌گیری زنجیره‌های جهانی ارزش در چارچوب یک نظم اقتصادی پیش‌رونده با محوریت ایالات متحده آمریکا منجر شده است؛ یعنی همان نقشی که دولت بریتانیای کبیر تا قبل از جنگ جهانی اول در تجارت جهانی ایفا می‌کرد، در فاصله سال‌های بین جنگ اول و دوم جهانی به تدریج به دولت ایالات متحده آمریکا منتقل شد و با تحولات فناورانه و الگوهای جدید تولید انبوه، صورت جدیدی از نظم اقتصادی را رقم‌زده است. نظمی که نقطه عطف آن کنفرانس برتون وودز در سال ۱۹۴۴ بود. کنفرانسی که دلار را به‌عنوان ارز جهان روا تعیین کرد و مبادلات تجاری عمده اردوگاه غرب را تحت پوشش قرار می‌داد و در سال‌های ۱۹۷۱ با شوک معروف نیکسون و قطع ارتباط دلار و طلا، مسیر شکل‌گیری زنجیره‌های جهانی ارزش را هموار نمود. تا جایی که با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و مضمحل شدن اردوگاه شرق و پیوستن کشورهای اروپای شرقی به اردوگاه غرب و پیشروی ناتو به سمت شرق، زنجیره‌های جهانی ارزش، تحقق عینی پیدا می‌کند؛ بنابراین مسائل اقتصاد ایران بدون توجه به چگونگی تکوین زنجیره‌های جهانی ارزش، قابل فهم نخواهد بود.

با توجه به تحولات فوق، مفهوم حمایت‌تطور معنایی پیدا کرده است و سیاست‌گذار ایرانی درک ساده‌انگارانه از حمایت مبتنی بر استعاره «نهال» داشته است که اگر پرورش یابد، می‌تواند

رقابت کند. در حالی که امروزه حمایت در درون زنجیره ارزش اتفاق می‌افتد. حمایت به‌مثابه استعاره نهال در برخی محصولات قابل تحقق است اما در مورد خیلی از محصولات دیگر قابل تحقق و پیگیری نیست. اینکه در تولید یک محصول چنان انباشتی در یک مجموعه صنعتی صورت گیرد که بدون نیاز به دیگر بخش‌ها قابل تولید باشد، در واقعیت کمتر مصداق پیدا می‌کند. چون حلقه‌های پیشینی و حلقه‌های پسینی تعیین‌کننده هستند. برای مثال حمایت از تولید گوشی تلفن همراه، حمایت از نوک کوه یخ است. اگر ۱۰۰ سال از یک شرکت تولید کننده گوشی همراه در ایران حمایت شود نیز امکان ندارد بتواند با محصولات خارجی رقابت نماید. برای صناعی چون صنعت میکروالکترونیک، نرم‌افزار و اپتیک، باید به‌عنوان مجموعه قابلیت‌ها در کنار هم قرار گیرند تا یک کشور بتواند بازیگر جدی در صنعت گوشی تلفن همراه شود.

در دوره لیست صنعت‌ها پیوندهای حیاتی جهانی پیدا نکرده بودند و بیشتر محلی بودند و پیوندهای حیاتی اگر محلی باشد، حمایت از یک محصول و یا صنعت معنادار است؛ زیرا ابتدا و انتهای زنجیره در محل است چنین حمایتی در قرن ۱۹ جواب می‌داد اما امروزه بسیاری از حلقه‌های حیاتی صنعت جهانی شده است و در مقیاس‌های کوچک هرچه تلاش و فعالیت شود باز هم اقتصادی نمی‌شود. به دیگر سخن، در گذشته زنجیره ارزش در درون اقتصاد ملی بود و امکان حمایت پیدا می‌کرد تا به رقابت‌پذیری برسد؛ اما امروزه این محصولات محلی نیستند و در مقیاس محلی قرار نمی‌گیرند. در دوره لیست بسیاری از صنعت‌ها پیوندهای برون‌مرزی نداشتند و اگر دیواری حول صنعت با هدف مراقبت ایجاد می‌شد، رقابت‌پذیری تحقق پیدا می‌کرد. در چنین شرایطی، لیست به این نتیجه می‌رسد که تجارت آزاد انگلستان با آلمان و کشورهای مشابه هم نمی‌تواند منصفانه و برابر تلقی شود. چون انباشت ثروت و به‌تبع آن انباشت قابلیت در ظرفیت‌های صنعتی انگلستان به‌عنوان مهد انقلاب صنعتی، اجازه تجارت آزاد منصفانه را نمی‌دهد. از اینجاست که لیست به‌ضرورت حمایت از صنایع نوزاد و به‌تبع آن اقتصادهای جامانده تأکید می‌کند. البته حمایتی که منجر به قابلیت‌های صنعتی شود نه حمایتی که صرفاً با اهداف اجتماعی و رفاه عمومی مردم انجام شود.

۲.۴ غفلت از سویه‌های ژئوپلیتیکی تولید

لیست در قرن ۱۹ توصیه‌هایی را برای کشورهای حاشیه نظم اقتصادی مسلط ارائه داد؛ و در آن از مفهوم حمایت از تولید در برابر تجارت آزاد دفاع کرد. به یک معنا، لیست صحنه‌آرایی نظم

اقتصادی مسلط را مشاهده و استراتژی‌هایی را برای کشورهای جامانده صنعتی مطرح نمود. در بازخوانی آثار لیست نیز ابتدا باید جان کلام وی دریافت شود؛ آن چیزی نیست جز، رقابت‌پذیری صنعت ملی در نسبت با نظم مسلط اقتصادی؛ بنابراین از ضرورت‌های خوانش قرن بیست یکمی از لیست، فهم موقعیت اقتصادی و صنعتی کشور در نسبت با نظم یا نظم‌های مسلط و جهان روا است. لیست به مفهوم امروزی سیاست صنعتی را در بستر ملاحظات ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی طرح می‌نماید. از نظر لیست، در دنیای واقعی، اقتصادها «ملی» هستند و دولت‌ها باید تصمیم بگیرند که در رقابت با سایر اقتصادهای سیاسی ملی رقیب چه چیزی برای کشور بهتر است - و آنچه برای کشور بهترین است ممکن است برای یک فرد یا یک شرکت بهترین نباشد - و دولت مجبور است برای هدایت و راهبری توسعه بر مبنای منافع ملی بلندمدت (نه برای زندگی اقتصادی روزمره) مداخله استراتژیک نماید. وی نسبت متقابلی بین قدرت و توسعه اقتصادی و صنعتی برقرار می‌کند. به‌زعم وی «قدرت» سیاسی نه تنها از طریق بازرگانی خارجی و تحصیل مستملکات بلکه با رواج کار در داخل که پایه موجودیت یک کشور است، رونق و بهروزی بیشتری را برای ملت‌ها فراهم می‌آورد. انگلستان از طریق وضع قانون دریانوردی خود، قدرت سیاسی کسب نموده است و از طریق این قدرت سیاسی در شرایطی قرار گرفته که بتواند قدرت صنعتی خود را بر سایر کشورها مسلط گرداند (لیست، ۱۳۷۰: ۲۲۹). این نگاه، امروزه در مفهوم ژئواکونومی دنبال می‌شود که دولت برای کنترل قلمرو از کنترل بازارها به جای قدرت نظامی استفاده می‌کند. خلق بازار برای صادرات کالای ساخته‌شده محور صنعتی سازی است. لیست با هدف حفظ موقعیت یک کشور در نظم اقتصادی بین‌المللی، روح نظم اقتصادی مسلط را تقویت و تثبیت واردات مواد خام و صادرات کالاهای صنعتی ساخته‌شده می‌بیند و تلاش دارد تا منطق اقتصادی نظم مسلط را پیش چشم آورد و راه‌های تعدیل آن را برای دیگر کشورها نشان دهد. «باید ابتدا بازار داخلی را به‌طور کامل - لاقلاً برای محصولات اولیه و مورداحتیاج عموم - در اختیار بگیریم و سپس برای به دست آوردن مستقیم محصولات استوایی در مقابل صادرات محصولات صنعتی خود تلاش نماییم» (همان: ۲۳۷). مهم‌ترین رکن در موضوع تعمیق صنعت مراقبت از «بازار داخلی» است و سپس توسعه بازارهای صادراتی است.

لیست از ناسیونالیسم اقتصادی برای حمایت از سیاست‌های دولتی برای کمک به صنعتی شدن و همچنین برای ایجاد قدرت اقتصادی داخلی به‌منظور کسب امنیت و استقلال حمایت کرد. در واقع، ناسیونالیسم اقتصادی قرن نوزدهم به این تشخیص رسید که صنعتی سازی با

ملت سازی مرتبط است. زیرا دولت های مستقل به درجه خاصی از خودمختاری اقتصادی نیاز دارند. جنگ اقتصادی هم در دوره صلح و هم در دوره جنگ علیه کشورها برای تضعیف اقتصاد آن‌ها و در نتیجه کاهش قدرت سیاسی و نظامی آن‌ها برقرار است. برخی از ابزارهای جنگ اقتصادی شامل ممنوعیت تجاری، تحریم و تبعیض تعرفه‌ای، مسدود کردن دارایی‌های سرمایه‌ای، تعلیق کمک‌ها، ممنوعیت سرمایه‌گذاری و سایر جریان‌های سرمایه و سلب مالکیت و مسدود کردن دسترسی به منابع طبیعی می‌شود. رقابت‌های اقتصادی اغلب به رقابت ژئوپلیتیکی منجر شده و به انواع مختلفی از درگیری‌ها از جمله درگیری‌های نظامی منتهی می‌شود (Csurgai, 2018:3). لیست حمایت را برای کسب قدرت تولیدی یک ملت مورد تأکید قرار می‌دهد که «اگر مقداری از ارزش‌های مبادلاتی از طریق حمایت گمرکی فدا شود، در مقابل بنیه تولیدی بدست آمده نه تنها در طول زمان کالاهایی عرضه می‌نماید بلکه استقلال صنعتی حاصل در زمان جنگ نیز به داد کشور می‌رسد» (همان: ۱۸۹). از این رو، حمایت از تولید، برای کسب قدرت، امنیت و استقلال سیاسی ضروری دانست.

با توجه به نقش ابزارهای اقتصادی در تولید قدرت و امنیت، و همچنین با توجه به تمرکز انرژی جهان در منطقه غرب آسیا و تلاش قدرت‌های بزرگ برای کنترل آن، این منطقه محمل کشمکش‌های سیاسی- نظامی قدرت‌های بزرگ فرامنطقه‌ای است. این قدرت‌ها تلاش دارند تا بین صادرات انرژی و واردات اقلام مصرفی این منطقه توازن ایجاد نمایند تا بتوانند نقش انرژی را در معادلات جهانی تعدیل نمایند و برای این منظور تلاش دارند تا کشورهای منطقه در تقسیم‌کار جهانی به نوعی به مصنوعات خارجی وابستگی داشته باشند.

۳.۴ غفلت از حمایت مشروط

لیست بیشتر به خاطر ایده حمایت از صنعت نوزاد شهرت دارد. او سیاست حمایت از صنایع نوزاد را برای آلمان به عنوان راهی برای تقویت بنیه تولیدی ملت - که در مراحل توسعه از بریتانیا عقب بود - پیشنهاد نمود؛ بنابراین حمایت مقطعی از صنایع نوزاد یکی از پیشنهادهای سیاستی لیست در اقتصاد سیاسی ملی است؛ اما این مفهوم علی‌رغم پیچیدگی و تطورات مفهومی، در فرایند صنعتی سازی کشورمان ساده انگاشته شده و مورد تأمل جدی سیاستگذار واقع نشده است. در نتیجه، به جای تقویت بنیه تولیدی، قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها و فرصت‌های ملی را تضعیف نموده است.

- کژتابی مفهوم صنعتی سازی، باعث درک نابسندگی از حمایت شده است.

معنای غالب و مسلط توسعه صنعتی در ایران بیش از اینکه صنعتی شدن و عمق‌بخشی به صنعت در کشور باشد، «گسترش صنعت» بوده است. از این‌رو، توسعه صنعتی معادل «احداث کارخانه‌های بیشتر» درک شده است. با توجه به این، ابعاد اقتصادی، سیاسی و به‌ویژه بین‌المللی صنعت و همچنین پایداری صنعت کمتر مورد ملاحظه قرار گرفته است. این در حالی است که در فرایند صنعتی شدن، تمام وجوه یک کشور باید صنعتی شود؛ یعنی صنعتی شدن در مرکزیت قرار می‌گیرد و وجوه دیگر، در تناسب با آن آرایش پیدا می‌کند. صنعتی سازی در یک اکوسیستمی اتفاق می‌افتد که به آن بنیه تولیدی یک ملت می‌گویند. در ایران ملاحظه می‌نماییم که بسیاری از لوازم اکوسیستم تولیدی شکل نگرفته و تولید در شرایط اضطرار قرار داشته است. درحالی‌که لیست بر این نظر است که

تنها در کشورهایی که تمامی ملزومات ذهنی و فکری، شرایط مادی و وسایل ایجاد قدرت صنعتی اختصاصی را در اختیاردارند و قادرند از این طریق به بالاترین سطح تمدن، رونق اقتصادی و قدرت سیاسی برسند و پیشرفت تمدن در این کشورها به خاطر رقابت قدرت‌های صنعتی خارجی را کم مانده است، اعمال محدودیت‌های بازرگانی به‌منظور برقراری حمایت صنایع بومی، قابل توجیه است؛ آن هم تا زمانی که دیگر رقابت خارجی برای قدرت صنایع ملی تهدید عمده‌ای نباشد؛ بنابراین فقط تا زمانی که چنین حمایتی موردنیاز است، می‌تواند قابل قبول باشد (همان: ۲۲۲).

درواقع، حمایت شرط کافی صنعتی شدن است نه شرط لازم. وقتی توسعه صنعتی به معنای احداث کارخانه‌های بیشتر می‌شود، فلسفه حمایت نیز تغییر می‌کند و حمایت معطوف به حمایت از کارخانه‌ها می‌شود؛ و حمایت از کارخانه‌ها باهدف گسترش کسب‌وکار و رفع وابستگی دیده‌شده است. در این شرایط، حمایت در عمل به وابستگی بیشتر واحد تولیدی به دولت انجامیده است.

لیست حمایت را عمومی و دائمی نمی‌داند بلکه آن را مشروط و اختصاصی تجویز می‌کند. از نظر وی،

نظام حمایتی، تنها مغایر با اصول اقتصاد جهان‌شمول نیست، بلکه اگر هرگونه رقابت خارجی را کلاً و بلافاصله از میان بردارد و کشور را در انزوا قرار دهد، با منافع شناخته‌شده ملی نیز مغایر است. اگر صنعتی که بایستی مورد حمایت قرار گیرد، مراحل اولیه خود را می‌گذراند، عوارض گمرکی حمایتی بایستی خیلی متعادل و کاملاً هماهنگ با افزایش سرمایه‌های ذهنی، مادی و امکانات فنی و روحیه تجارت و تهور کاری افراد ملت، به‌تدریج

افزایش یابد. تنها مهم‌ترین رشته‌ها به حمایت خاص نیاز دارد؛ رشته‌هایی که برای راه انداختن آن‌ها به سرمایه، ساختمان‌های متعدد، مدیریت دقیق، ماشین‌آلات و بنابراین اطلاعات فنی قابل توجه و نیز مهارت، تجربه و کارگر بسیار نیاز دارد و محصولات آن‌ها از جمله کالاهای اساسی زندگی به شمار رفته و از نظر ارزش و استقلال ملی اهمیت فوق‌العاده دارد می‌تواند در فهرست صنایع مورد حمایت قرار گیرد. اگر این رشته‌های اصلی به طرز مناسبی حمایت شده توسعه یابند، بقیه رشته‌های کم‌اهمیت‌تر صنعتی، در کنار این رشته‌ها با حمایت کمتری رشد خواهند یافت (لیست، ۱۳۷۰: ۲۲۳).

از کژتابی‌های حمایت در ایران، تبادر معنایی آن است. درکی که از حمایت به‌طور عام در جوامع صنعتی وجود دارد مترادف با تعرفه است. درحالی‌که در این معنا، مقدار کمی از حمایت در کشورمان مبتنی بر تعرفه و محدودیت‌های وارداتی است. در ایران امروز، حمایت از صنعت به معنی «نهادهای ارزان» تلقی شده و این نهادهای ارزان باعث کم‌عمق شدن صنعت شده است. به دیگر سخن، صنعت در ایران به دو شیوه حمایت شده است: یکی به‌وسیله دلار سهمیه‌ای که ناشی از صادرات مواد خام است و دیگری به‌وسیله حامل‌های انرژی مانند منابع معدنی و نفت و گاز است (فرتوک زاده و دره شیری، ۱۴۰۳: ۱۴۴). در حمایت مدنظر لیست چون صنایع در شرایط طبیعی در حال رشد بودند صرفاً با محدودیت و ممنوعیت واردات از صنایع حمایت می‌شد. درحالی‌که حمایت اصلی در ایران سهمیه ارزی است. این حمایت مخرب است و اصول صنعتگری را منهدم می‌کند. وقتی دلار سهمیه‌ای در اختیار صنعتگر قرار می‌گیرد، صنعتگر عملاً تبدیل به مونتاژگر می‌شود و در تله واردات غیر مولد و احیاناً خروج ارز می‌افتد؛ و این باعث تکثر پلت‌فرمی می‌شود که هیچ‌گاه امکان رقابت با رقبای خارجی را پیدا نمی‌کند.

- حمایت، تدارکی برای رقابت‌پذیری است نه رقابت.

تمایز رقابت‌پذیری از رقابت، یکی از درس‌های لیست، برای اقتصاد ایران است. رقابت فی‌نفسه ارزشمند نیست بلکه آنچه در بنیه تولیدی یک ملت اهمیت دارد رقابت‌پذیری با رقبا و محصولات خارجی است. در صنعتی سازی رقابت و حمایت رابطه ظریفی دارند؛ ابتدا حمایت از صنعت داخلی در برابر تولیدات خارجی صورت پذیرد و در پرتو حمایت امکان رقابت‌پذیری فراهم شود. مفهوم حمایت برای رقابت‌پذیری یعنی توسعه قابلیت‌هایی که تولیدات صنعتی یک کشور بتواند در بازار جهانی و داخلی با کالاهای ساخته‌شده دیگر کشورها هم‌اوردی نماید. یکی از موضوعاتی که حمایت کژتابی پیدا کرده، «سیاست خودکفایی» بوده

است. سیاست خودکفایی برآمده از شعار استقلال‌طلبی و عدم وابستگی به بیرون بوده است. این مفهوم تنها محدود و معطوف به صنایع اساسی نبوده بلکه هر چیز داخلی را با ارزش تلقی می‌کند. از این رو، باعث گسترش و توسعه صنایع داخلی در همه زمینه‌ها شده است. در حالی که این مفهوم زمانی مولد و سازنده است که به توسعه زنجیره‌های ارزش ملی معنا شود و تعمیق پیدا کند. به دلیل استراتژی خودکفایی فضا برای حمایت از گسترش صنعت به صورت افقی بدون توجه به منطق زنجیره ارزش فراهم شده و زمینه توسعه ظرفیت‌های موازی شکل گرفته است؛ و به جای اینکه صنعت کشور در برابر کالاهای خارجی و بیرونی رقابت‌پذیر باشد، باعث رقابت صنایع داخلی مشابه و موازی شده است. بنابراین، حمایت لازمه رقابت‌پذیری در مناسبات بین کشورهاست نه رقابت صنایع موازی و مشابه در درون کشور. در واقع، حمایت تنها حمایت گمرکی نیست بلکه حمایت از توسعه ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها و اکوسیستمی که بتواند یکرشته صنعتی را در نسبت با دیگر کشورها ارتقاء دهد.

فهم هم‌زمانی و ناهم‌زمانی حمایت و رقابت نیازمند درجه‌ای از بلوغ صنعتی است. زندگی صنعتی ترکیبی از حمایت و رقابت است. تعادل این دو مستلزم بلوغ سیاستی و صنعتی است. در غیر این صورت، فضای صنعتی می‌تواند دچار حمایت‌های غیرمنصفانه، غیرهوشمند و عام و رقابت‌های مخرب شود. دولت برای حمایت باید دست به گزینش و انتخاب صنعت و واحد صنعتی بزند و در میان چند واحد، از یکی حمایت نماید و در عین حال، رقابت در دو سطح رقابت داخلی و رقابت با کالاهای صنعتی ساخته‌شده خارجی را تنظیم نماید. وقتی رقابت داخلی ایجاد می‌شود به‌طور طبیعی منجر به تکثیر پلتفرم‌های غیرمشترک با برندهای مختلف می‌شود و به تبع آن نیز حمایت به معنای حمایت از همه این پلتفرم‌های غیرمشترک بدون منطق راهبردی و خردمایه‌های صنعتی صورت می‌گیرد؛ و مبرهن است که این صنعت نمی‌تواند در برابر کالاهای خارجی رقابت نماید و یا توسعه بازار دهد.

- حمایت مؤثر، حمایت موقتی و هوشمند است.

حمایت به عنوان مهمترین مفهوم لیست، با هدف صنعتی‌سازی و تعمیق صنعت طرح شده است و کاربست آن نیازمند فهم عمیق از موقعیت کشور و ماهیت صنعت مورد حمایت دارد؛ حمایت معطوف به تعمیق صنعت ضرورتاً باید معقول و هوشمند و در درون اکوسیستم نوآوری و زنجیره ارزش صورت گیرد. چراکه تولید برخی محصولات، توجیه اقتصادی ندارد و حتی در صورت حمایت نیز نمی‌توان به‌صرفه ناشی از مقیاس در بازار داخلی دست یافت؛ برخی از گروه محصولات، تنوع بسیاری دارند و سرعت تغییر آن‌ها به لحاظ نوآوری فناورانه

بالاست در این زمینه‌ها حمایت نمی‌تواند معقول باشد. بنابراین هوشمندی در حمایت این است که با درک فضای رقابت و نوع محصول، از تولیداتی حمایت شود که امکان تولید به‌صرفه و به‌روز آن میسر باشد.

در صورتی که حمایت معقول و هوشمند باشد می‌تواند منجر به رقابت‌پذیری صنعتی کشور شود در غیر این صورت

بر اساس تئوری ارزش‌ها، اول اینکه ملت‌ها بایستی کالاهای موردنیاز خود را - مانند یک بازرگان - از جایی بخرند که قیمت‌ها ارزان‌ترین هستند؛ دوم، اگر می‌توانیم ارزان‌تر از خارج وارد کرد، تولید محصولات موردنیاز در داخل کاری ابلهانه است. سوم، بدین طریق صنایع و فعالیتهای یک ملت را در اختیار منافع مادی افرادی خاص قرار می‌دهیم و چهارم اینکه تعرفه‌های گمرکی حمایتی، در واقع به قیمت فدا کردن منافع ملت، دادن انحصار به کارخانه‌های داخلی است (همان: ۱۸۸).

حمایت موردنظر لیست حمایت موقتی است و حمایت مستمر می‌تواند بنیه تولیدی را تضعیف نماید. از دشواری‌های حمایت این است که برای صنعت و دولت نوعی وابستگی مسیر و دوسویه ایجاد می‌نماید و مهم‌ترین مساله در بحث حمایت ناتوانی در ایجاد حمایت موقتی است. در اقتصاد کشور، حمایت از صنایع نوپا به مرور زمان ابعاد و جوانب سیاسی، اجتماعی و اقتصادی پیدا می‌کند و همین جوانب امکان قطع حمایت را به تأخیر می‌اندازد و یا آن را ناممکن می‌سازد. به لحاظ اجتماعی، صنعت مورد حمایت تحت تکفل دولت درمی‌آید و نیروی کار آن به‌عنوان سپر انسانی تداوم حمایت عمل می‌کند؛ و به لحاظ اقتصادی عدم حمایت از صنایع می‌تواند به تعطیلی یا ورشکستگی آنها منجر شود. از این‌رو، قطع حمایت از صنایع، ممکن است هزینه‌های سیاسی، اجتماعی داشته باشد؛ و به تدریج حمایت مقطعی به حمایت دائمی تبدیل می‌شود. به دیگر سخن، حمایت به شکل افزایش تعرفه‌های کالاهای وارداتی که در ابتدا برای حمایت از تولید وضع شده و تابع آن است ممکن است در ادامه به یک سیاست مستقل و منفک از تولید تبدیل شود. در این صورت، حمایت اثر خود را در صنعتی‌سازی از دست می‌دهد.

۵. نتیجه‌گیری

نقاط کانونی در مناظره لیست و اسمیت، ارزش مبادلاتی در برابر بنیه تولیدی است. کسب ارزش مبادله‌ای از سوی اسمیت منوط به تجارت آزاد بوده و تقویت بنیه تولیدی از سوی

بازخوانی کتاب «نظام ملی اقتصاد ... (حمیدرضا فرتوک‌زاده و روح‌الله جعفری) ۱۲۵

لیست به حمایت و دخالت دولت وابسته است. در روایت لیست، بدیهی بودن نظم اقتصاد سیاسی جهان‌شمول که اسمیت نماینده آن است، مورد پرسش قرار می‌گیرد؛ و این مهم با کشف ملت به‌عنوان واسطه بین اقتصاد فردی و اقتصاد جهان‌شمول صورت می‌گیرد. پی‌رنگ روایت لیست اقتصاد سیاسی ملی است. لیست سنجه صنعتی شدن را واردات مواد خام و صادرات کالاهای ساخته‌شده با ارزش افزوده بالا می‌داند. از این رو، لیست برخلاف اسمیت روابط بین‌الملل را مملو از رقابت‌ها، تنش‌ها و تعارضات می‌داند که این امر مسیر توسعه را ناهموار نموده و کشورها باید شرایط خاص ملی خود را در فرایند توسعه لحاظ نمایند و قابلیت‌های ملی برای رقابت در این عرصه فراهم سازند.

در مناظره لیست با اسمیت آنچه که برای کشور ما قابل توجه است، دره‌م‌تندگی بین صنعت (تولید) و تجارت در توسعه اقتصادی و صنعتی است. به این معنا که کیفیت صنعت، کیفیت تجارت را شکل می‌دهد و کیفیت تجارت، در تعمیق صنعت نقش تعیین‌کننده دارد. با توجه به اینکه سنجه لیست در توسعه اقتصادی و صنعتی «واردات مواد خام و صادرات کالاهای صنعتی ساخته‌شده» است. معمای صنعتی کشور، واگرایی بین صنعت و تجارت بوده است. توجه نظام‌مند و همگرا به این دو است که تجارت راهبردی و عمق‌بخشی به صنعت ممکن می‌شود. لیست با آنکه از مزایای تجارت آزاد آگاه بود تلاش نمود نشان دهد که تجارت آزاد همیشه برای یک شریک تجاری مفید نیست. از این رو، اقتصادهای کمتر توسعه‌یافته برای رقابت در هنگام ورود به بازارهای بین‌المللی باید نیروهای تولیدی خود را بهبود بخشند. برای این منظور سیاست صنعتی باید همواره در پرتو ملاحظات ژئواکونومیکی و ژئوپلیتیکی طراحی شوند. علی‌رغم حمایت‌های آشکار و پنهان دولت از صنایع کشور، به دلیل فقدان حمایت هوشمند و همچنین مشروط نبودن حمایت به رقابت‌پذیری و صادرات صنعتی با ارزش افزوده بالا، نه تنها صنعت کشور عمق لازم را پیدا نکرده بلکه در برخی موارد به صنعت‌زدایی انجامیده است.

کتاب‌نامه

لیست، فردریش (۱۳۷۰)، *نظام ملی اقتصاد سیاسی*، ترجمه ناصر معتمدی، تهران: نشر شرکت سهامی انتشار.
لیست، فردریش (۱۳۸۰)، *خطوط کلی نظام آمریکایی اقتصاد سیاسی*، راز پیشرفت و موفقیت آمریکا، دوازده‌نامه فردریش لیست به جی اینگرسول رئیس کانون صاحبان صنایع فلادلفیا، ترجمه ناصر معتمدی، تهران، شرکت سهامی انتشار.

۱۲۶ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۴، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳

فرتوک زاده، حمیدرضا و محمدرضا دره شیری (۱۴۰۳)، «ارتقاء قابلیت حکمرانی صنعتی با گونه‌شناسی صنایع ایران در چارچوب ابتکار ایلاف»، فصلنامه بهبود مدیریت، دوره ۱۸ شماره ۲.

Breslin, Shaun.(2011), "The 'China model' and the global crisis: from Friedrich List to a Chinese mode of governance?." *International Affairs* 87, no. 6 :1323-1343

Cardoso, José Luís(2019), "Friedrich List and national political economy: Ideas for economic development" in *The Economic Thought of Friedrich List*, edited by Harald Hagemann, Stephan Seiter and Eugen Wendler, Routledge

Csurgai, Gyula. (2018), "The increasing importance of geoeconomics in power rivalries in the twenty-first century." *Geopolitics* 23, no. 1: 38-46.

Hagemann, Harald, Stephan Seiter and Eugen Wendler (2019), *Economic Thought of Friedrich List*, Routledge

Junjie Mei, (2019), Friedrich List in China's quest for development, in *The Economic Thought of Friedrich List*, edited by Harald Hagemann, Stephan Seiter and Eugen Wendler, Routledge.

Seiter, Stephan (2019), "Growth and integration: Why we should re-read Friedrich List" in *The Economic Thought of Friedrich List*, edited by Harald Hagemann, Stephan Seiter and Eugen Wendler, Routledge.

Senghaas, Dieter (2019), "Friedrich List: Looking back to the future" in *The Economic Thought of Friedrich List*, edited by Harald Hagemann, Stephan Seiter and Eugen Wendler, Routledge.

Daastøl, Arno Mong (2013), "A Review of Contributions of Friedrich List Commemorating his 225-Year Anniversary." 169-174.